

LBRIS

We know
books

Jürgen Henkel

Îndumnezeire și etică a iubirii în
Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica
a părintelui Dumitru Stăniloae

Ediția a III-a

Cuvânt-înainte de

† Serafim

mitropolitul Mitropoliei Ortodoxe Române
a Germaniei și Europei Centrale și de Nord

Traducere de

diac. Ioan I. Ică jr

DEISIS

Sibiu · 2025

YANNARAS, CHRISTOS, *De l'absence et de l'inconnaissance de Dieu d'après les écrits aréopagitiques et Martin Heidegger*, Paris, 1971.

Id., *Person und Eros. Eine Gegenüberstellung der Ontologie der Kirchenväter und der Existenzphilosophie des Westens* (FSÖTh 44), Göttingen, 1982.

Id., *The Freedom of Morality* (Contemporary Greek Theologians 3), Crestwood-New York, 1984.

ZIZIOULAS, JOHN, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church* (Contemporary Greek Theologians 4), Crestwood-New York, 1985.

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte la ediția a III-a</i> (pr. prof. h.c. dr. JÜRGEN HENKEL)	5
<i>Cuvânt-înainte la ediția a II-a</i> (dr. JÜRGEN HENKEL)	7
<i>Cuvânt-înainte</i> († SERAFIM, mitropolitul Mitropoliei Ortodoxe Române a Germaniei, Europei Centrale și de Nord)	9
<i>Cuvânt de mulțumire</i> (JÜRGEN HENKEL)	17
<i>Pentru ediția românească</i> (JÜRGEN HENKEL)	21

*

Introducere	25
0.1. Punctul de plecare, obiectivul și structura lucrării de față	25
0.2. Observații preliminare asupra abordării teologiei ortodoxe	30

A. SECȚIUNE ISTORICĂ

I. <i>SPIRITUALITATEA ORTODOXĂ. ASCETICA ȘI MISTICA A PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE ÎN CADRUL ISTORIEI TEOLOGIEI ORTODOXE ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL XX</i>	35
1. „Ascetica și mistica”, disciplină teologică la facultățile ortodoxe din România în secolul XX și reprezentanții ei	35
1.1. Introducere	35

1.2. Precursorii părintelui Dumitru Stăniloae și concepțiile lor despre mistică	36
1.2.1. Nichifor Crainic (1889–1972)	36
1.2.1.1. Biografie	36
1.2.1.2. Opera teologică a lui Nichifor Crainic	37
1.2.1.3. Conceptul de mistică al lui Nichifor Crainic în <i>Cursul de teologie mistică, 1935–1936</i>	38
1.2.1.4. Rezultat	41
1.2.2. Ioan Gh. Savin (1885–1973)	42
1.2.2.1. Biografie	42
1.2.2.2. Opera teologică a lui Ioan Gh. Savin	42
1.2.2.3. Conceptul de mistică în cursul „Mistica și ascetica ortodoxă” (1946)	43
1.2.2.4. Rezultat	49
1.2.3. Mitropolitul Nicolae (Mladin; 1914–1986; mitropolit între 1967 și 1981)	50
1.2.3.1. Biografie	50
1.2.3.2. Opera teologică a mitropolitului Nicolae (Mladin)	51
1.2.3.3. Conceptul de mistică al mitropolitului Nicolae (Mladin) în <i>Prelegeri de mistică ortodoxă, 1947–1948</i>	51
1.2.3.4. Rezultat	55
II. VIAȚA ȘI OPERA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE — SCHIȚĂ BIOGRAFICĂ ȘI GENEZA LUCRĂRII <i>SPIRITUALITATEA ORTODOXĂ. ASCETICA ȘI MISTICA</i>	57
2. Părintele Dumitru Stăniloae (1903–1993) — schiță biografică	57
2.1. Datele vieții	58
2.1.1. Anii tinereții și studiului	58
2.1.2. Cariera academică a lui Dumitru Stăniloae la Sibiu până la încheierea abruptă odată cu preluarea puterii de comuniști (1929–1946)	60

Excurs: Preluarea puterii de comuniști în România până la destinderea din anii 1960 — retrospectivă istorică ..	61
2.1.3. Transferarea la București și „anii tăcuți” (1946–1975)	63
2.1.4. Perioada creației târzii (1976–1993)	66
2.2. Opera teologică a părintelui Dumitru Stăniloae	69
2.2.1. Opera teologică	69
2.2.2. Traduceri	70
2.2.3. Studii și articole	72
3. Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistică — geneză	73
3.1. De la prelegerile de „ascetică și mistică” (1946–1947) la carte (1981)	73
3.2. Publicarea parțială în revista <i>Mitropolia Olteniei</i> (1980–1981)	74
3.3. Ediția originală (1981)	75
3.4. Edițiile de după 1989: 1992 și 1993 față de ediția originală din 1981	76
3.4.1. Ediția oficială (reeditarea ediției originale) din 1992	76
3.4.2. Reeditionarea cu un capitol în plus din 1993	76
3.5. Editarea prelegerilor cursului din 1947 de către Sandu Frunză (Cluj, 1993)	77
3.5.1. Scopul și izvoarele ediției Sandu Frunză	77
3.5.2. Deosebirile între ediția originală (1981/1992) și ediția Sandu Frunză (1993)	78
a. Diferențe de limbă	79
b. Variante de structurare	79
c. Diferențe teologice de conținut	79
d. Diferențe în care se oglindește cenzura din 1981	86
3.5.3. Rezultat	87

III. PREZENTAREA ȘI INTERPRETAREA MODELULUI ÎNDUMNEZEIRII DIN SPIRITUALITATEA ORTODOXĂ. ASCETICA ȘI MISTICA A PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE	89
4. Modelul îndumnezeirii din <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica a părintelui Dumitru Stăniloae — structură</i>	89
4.1. Părțile lucrării	89
4.2. Treptele urcușului duhovnicesc și fundamentarea structurii <i>Spiritualității ortodoxe. Ascetica și mistica</i>	90
5. Prezentare și interpretare	95
5.1. Prolegomena unei mistici ortodoxe după părintele Dumitru Stăniloae	96
5.1.1. Determinarea și delimitarea misticii și ascezei ortodoxe	96
5.1.2. Aspecte teologice fundamentale ale misticii ortodoxe după părintele Dumitru Stăniloae . . .	106
a. Înțelegerea creației — îndumnezeire și cosmos	106
b. Mistica și aproapele — mistica și socialitatea existenței	110
c. Ancorarea trinitară a spiritualității la părintele Dumitru Stăniloae — mistică și Treime	113
d. Caracterul hristologic-pneumatologic-eceziologic al misticii ortodoxe	118
5.2. Purificarea de patimi ca primă treaptă și condiție prealabilă a urcușului mistic	122
5.2.1. Esența, geneza și efectele patimilor	122
a. Esența patimilor și delimitarea lor de afecte .	122
b. Geneza patimilor	125
c. Efectele patimilor	129
d. Rezumat: definiția patimilor după părintele Dumitru Stăniloae	132

5.2.2. Calea purificării: nepățimirea și virtuțile	135
5.2.2.1. Esența nepățimirii: libertatea morală și gnoseologică ca scop al ascezei	135
a. Relația patimi-rațiune	135
b. Botezul și credința ca temei al purificării dăruit de har și efectele ei gnoseologice	136
c. Nepățimirea ca țel al purificării	139
d. Nepățimirea, condiție prealabilă a contemplării, contemplarea ca țel al nepățimirii	140
e. Nepățimirea, condiție prealabilă a adevă- ratei iubiri, iubirea ca țel al nepățimirii	141
5.2.2.2. Calea spre nepățimire — virtuțile și viața duhovnicească, forme ale purificării . .	143
a. Frica de Dumnezeu ca depășire a fricii de lume	143
b. Căința ca disconfort cu păcatul și instanță autocritică în eficiența ei retrospectivă și prospectivă	144
c. Înfrânarea ca depășire a dominației pati- milor prin dominația spiritului. Inter- pretarea postului și a monahismului .	149
d. Paza asupra gândurilor proprii ca depășire a influențelor distructive ale gândurilor păcătoase	153
e. Suferința și încercările și dominarea lor ca purificare pasivă a creștinilor .	155
f. Teoria „dublei purificări” la părintele Dumitru Stăniloae	157
g. Nădejdea ca certitudinea perspectivei eshatologice în vederea depășirii îndoielii de lume și de viitor și ca pandant pozitiv al grijii	158
h. Blândețea și smerenia ca virtuți în vede- rea depășirii comunicării interumane deranjate	160
5.2.3. Rezumat: învățătura despre virtuți și imaginea nepățimirii la părintele Dumitru Stăniloae . . .	162

5.3. Iluminarea ca a doua treaptă a tripticului mistic — forme și căi ale cunoașterii lui Dumnezeu după părintele Dumitru Stăniloae	164
5.3.1. Darurile harului Duhului Sfânt ca premisă	
a. oricărei cunoașteri	164
a. Fundamentare pnevmatologică	164
b. Purificarea ca premisă etică pentru eficiența darurilor harului	165
c. Darurile Duhului Sfânt în caracterul lor principal etic	165
d. De la luminarea etică la cunoașterea lui Dumnezeu	167
e. Depășirea „prăpastiei gnoseologice” între subiect și obiect în cunoașterea în duh	169
5.3.2. Fundamentarea teologică a teoriei cunoașterii la părintele Dumitru Stăniloae	170
a. Logos și „logoi”	170
b. Rațiune și patimi — seducția rațiunii și logica etică a cunoașterii	171
c. Plauzabilitatea și autonomia adevărului	172
d. Revenire la cunoașterea adevărului	173
5.3.3. Cunoașterea lui Dumnezeu în creație și Scriptură	174
a. Vederea lui Dumnezeu în creație — cunoaștere din fapta lui Dumnezeu	175
b. Înțelegerea duhovnicească a Scripturii — cunoaștere din Cuvântul lui Dumnezeu. Critica exclusivității sensului literal al Scripturii	176
5.3.4. Teologia catafatică și apofatică după părintele Dumitru Stăniloae	179
a. Măreția lui Dumnezeu Cel cu totul altul ca temei al teologiei apofatice. Definierea conceptului	179
b. Cele trei trepte ale teologiei apofatice — de la experiența negrării lui Dumnezeu la vederea luminii dumnezeiești	183
c. Apologia teologiei afirmative la părintele Dumitru Stăniloae	184

5.3.5. Rugăciunea ca formă supremă a cunoașterii și experienței duhovnicești înainte de îndumnezeire, după părintele Dumitru Stăniloae	186
a. Rugăciunea curată ca experiență duhovnicească supremă	186
b. Condiții pentru a ajunge la rugăciunea curată	187
c. Rugăciunea lui Iisus ca teologie „in nuce” în explicarea părintelui Dumitru Stăniloae și cunoașterea în inimă	189
d. Metodele de rugăciune isihaste — premise și limite	190
e. Uitarea de lume în rugăciunea curată a minții ca experiență existențială a lui Dumnezeu	192
f. Tăcerea minții ca treaptă preliminară spre vederea luminii dumnezeiești	194
5.3.6. Rezumat: iluminarea ca <i>experiență</i> a lui Dumnezeu	195
5.4. Îndumnezeirea, a treia treaptă a arcușului duhovnicesc — definiție și limite, condiții preliminare. Iubirea, cheie teologică a înțelegerii îndumnezeirii la părintele Dumitru Stăniloae	196
5.4.1. Îndumnezeirea ca „viață în Duh” — definiție și rezervă ontologică a îndumnezeirii	196
5.4.2. Condițiile prealabile ale îndumnezeirii — dublă purificare, rugăciune și har	200
5.4.3. Iubirea, cheie teologică a înțelegerii îndumnezeirii la părintele Dumitru Stăniloae	202
5.4.4. Rezumat: îndumnezeirea ca <i>întâlnire</i> cu Dumnezeu	206
6. Tradiții teologice, filozofice și psihologice și receptarea lor de către părintele Dumitru Stăniloae în <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i>	211
6.1. Părintele Dumitru Stăniloae ca teolog contemporan: tradiții teologice, filozofice și psihologice contemporane în <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i>	212

6.1.1. Critica și receptarea teologiei și filozofiei romano-catolice	213
6.1.1.1. Receptarea criticii deficitului trinitar al teologiei romano-catolice de către Georg Koepgen (<i>Die Gnosis des Christentums</i> , 1939)	213
a. Prezentare	213
b. Rezumat	217
6.1.1.2. Teoria acțiunii omului a lui Maurice Blondel (<i>L'Action</i> , 1893; 1936/1937) și receptarea ei de părintele Dumitru Stăniloae	218
a. Prezentare	218
b. Receptarea părintelui Dumitru Stăniloae	223
6.1.2. Părintele Dumitru Stăniloae și analiza existențială a <i>Dasein</i> -ului: receptarea lui Martin Heidegger și Ludwig Binswanger în <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i>	227
6.1.2.1. Categoriile heideggeriene „frică”, „angoasă” și „grijă” în <i>Sein und Zeit</i> (1927) și receptarea lor în <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i>	227
a. Prezentare	227
b. Rezumat: receptarea lui Heidegger de către părintele Dumitru Stăniloae – critică și lărgire de orizont	235
6.1.2.2. Receptarea fenomenologiei iubirii a lui Ludwig Binswanger (<i>Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins</i> , 1942) în <i>Spiritualitatea ortodoxă</i>	237
a. „Fenomenologia iubirii” a lui Binswanger – prezentare	237
b. Receptarea lui Binswanger de părintele Dumitru Stăniloae ca preluare a conceptului fenomenologic de structură a iubirii .	243
c. Limite ale receptării	246
6.1.3. Critica protestantismului în <i>Spiritualitatea ortodoxă</i> a părintelui Dumitru Stăniloae	249
a. Prezentare	249
b. Evaluare	251

6.1.4. <i>Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient</i> (1944) a lui Vladimir Lossky și receptarea ei de părintele Dumitru Stăniloae	262
a. Persoana lui Vladimir Lossky (1903–1958) . .	262
b. Concepția despre mistică a lui Vladimir Lossky pe scurt	264
c. Receptarea lui Vladimir Lossky de părintele Dumitru Stăniloae	268
d. Valorizare	269
6.2. Părintele Dumitru Stăniloae ca neopatristician	272
6.2.1. Receptarea <i>Filocaliei</i> în <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i>	273
6.2.2. Receptarea unor scrieri filocalice	275
a. Scrierile ascetice ale lui Marcu Monahul (sau Ascetul, secolele IV–V)	275
b. <i>Centuria</i> episcopului Diadoh al Foticeii (secolul V)	277
c. <i>Scara</i> sfântului Ioan Scărarul (secolele VI–VII)	279
d. <i>Centuria</i> lui Ignatie și Calist Xanthopulos (sfârșitul secolului XIV)	287
e. Receptarea metodelor de rugăciune isihaste .	289
6.2.3. <i>Povestirile unui pelerin rus</i> (secolul XIX) și receptarea lor în <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i> .	293
6.2.4. Teologia mistică, izvor normativ pentru părintele Dumitru Stăniloae	297
a. Sfântul Grigorie al Nyssei († cca 395)	297
b. Dionisie Areopagitul (secolele V–VI)	299
c. Sfântul Maxim Mărturisitorul (580–662)	301
d. Sfântul Simeon Noul Teolog (949–1022)	304
e. Sfântul Grigorie Palama (1296–1359)	307
6.3. Rezumat	316

IV. CONCEPȚIA ETICĂ A PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE — ÎNCERCARE A UNEI PRIVIRI DE ANSAMBLU CU REFERIRE SPECIALĂ LA SPIRITUALITATEA ORTODOXĂ. ASCETICA ȘI MISTICA	325
7. Mistică și etică în Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica — sfințire individuală și etos: implicațiile etice ale învățaturii ortodoxe despre îndumnezeire după părintele Dumitru Stăniloae	325
7.1. Omul înaintea lui Dumnezeu — antropologia ortodoxă după părintele Dumitru Stăniloae	325
7.1.1. Omul creat ca persoană	326
7.1.2. Persoană și libertate	329
7.1.3. Omul căzut din comuniune. Înțelegerea legii . . .	332
7.1.4. Omul mântuit prin jertfa lui Hristos	335
7.1.5. Omul sfințit: mântuirea ca viață nouă în Duhul. Credință și fapte	339
7.1.6. Omul îndumnezeit	344
7.2. Implicații și premise etice ale îndumnezeirii	345
7.2.1. Dimensiunea comuniune — îndumnezeire și Dumnezeu: îndumnezeirea ca înnoire a comuniunii cu Dumnezeu și condițiile ei prelabile etice	346
a. Aspectul etic al ascezei	346
b. Aspectul etic al iluminării	348
c. Aspectul etic al îndumnezeirii	349
7.2.2. Dimensiunea sfințire — îndumnezeire și transformare: îndumnezeirea ca înnoire a comuniunii cu oamenii	352
7.3. Consecințele etice ale îndumnezeirii	356
7.3.1. Indicii de probleme și categorii etice scoase din învățatura despre îndumnezeire pentru individ	357
a. Indiciul unei probleme I: egofilia și egolatria ca uitare de Dumnezeu	357
b. Indiciul unei probleme II: patimile ca abuz al creației	359
c. Categoria etică I: credința, temei al întoarcerii	360

d. Categoria etică II: iubirea, cale a întoarcerii	361
e. Categoria etică III: speranța, scop al întoarcerii	365
7.3.2. Impulsuri etice din învățatura despre îndumnezeire	367
a. O etică a persoanei	367
b. O etică a atenției	368
c. O etică a iubirii	371
d. O etică a libertății	372
e. O etică a virtuților	374
7.4. Rezumat: revendicarea etică a individului prin scopul eshatologic al îndumnezeirii	375
8. Poporul lui Dumnezeu și etica — sfințirea comunității sacramentale a poporului lui Dumnezeu: iubire trăită în adunarea de cult ca etică liturgică (Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă, 1986)	377
8.1. Despre genul și semnificația comentariului liturgic al părintelui Dumitru Stăniloae și despre relevanța și receptarea lui în analiza de față	377
8.2. Dimensiunile etice ale sfintei Liturghii: prolegomenă la o etică liturgică	382
a. Cultul și Împărăția lui Dumnezeu	382
b. Cultul divin și comunitatea	385
c. Cultul divin și întâlnirea cu Dumnezeu	388
d. Rezultat preliminar	389
8.3. Sfințirea comunității cultice: principii ale unei etici liturgice	390
a. Cultul ca înnoire a comunității	390
b. Cultul divin ca o comuniune a iubirii desăvârșite . . .	393
c. Cultul divin ca trăire comunitară a sfințirii	395
d. Rezultat preliminar	397
8.4. Câmpuri de acțiune liturgică ca eveniment etic: concretizări ale unei etici liturgice	398
a. Binecuvântarea	398
b. Cererea de iertare a păcatelor	400
c. Împărtășire și comuniune euharistică	403

8.5. Rezumat: solicitarea etică a comunității cultice în sfânta Liturghie după părintele Dumitru Stăniloae ca perspectivă a unei „etici liturgice” ortodoxe	405
9. Etnie și etică. Încercarea părintelui Dumitru Stăniloae de a fundamenta un „etos național” pe baza exemplului poporului român (Ortodoxie și românism, 1939; Reflexii despre spiritualitatea poporului român, 1992)	409
9.1. Scurtă caracterizare a celor două lucrări pe fundalul contextului lor istoric	409
9.2. Baza argumentației etosului național la părintele Dumitru Stăniloae: simbioza între Ortodoxie și națiune	415
9.2.1. Esența „națiunii”: ordine a creației și comunitate de persoane	415
9.2.2. „Naționalismul” ca problemă morală	417
9.2.3. Ortodoxie și „românism”	419
9.2.4. Rezultat preliminar	420
9.3. Virtuțile poporului român ca „etos popular” ortodox după părintele Dumitru Stăniloae	422
9.3.1. „Ontologia spiritualității românești”	423
9.3.2. „Virtuți naționale” românești	425
a. Echilibrul ca virtute fundamentală	425
b. Manifestări de viață ale culturii populare a poporului român ca expresie a armoniei complexe a echilibrului și întărire a comuniunii	426
c. Trăsături caracteristice ale mentalității românești ca virtuți naționale	427
d. Valori nelegate de mentalitate ale unui „etos național” românesc	429
9.3.3. Transfigurarea satului ca formă de viață ideală	431
9.4. Șansele și problemele acestei concepții în viziune etică	432
9.4.1. Critica concepției: o utopie politică ca etică?	432
a. Cu privire la teza unui „etos național” ortodox românesc	432

b. Cu privire la nostalgia satului a părintelui Dumitru Stăniloae	434
9.4.2. Impulsuri pozitive ale acestei gândiri de etică națională: spiritualitate și etică în comunitate	435
a. Abordări ortodoxe pentru dezbateră în jurul comunitarismului; omul comunitar	435
b. Simfonia popor-națiune-Biserică Ortodoxă, ca model de Biserică populară și solicitarea etică a națiunii ce rezultă de aici	436

C. ÎNCHEIERE

10. Rezumat și evaluare critică	441
10.1. <i>Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica</i> în cadrul istoriei teologiei ortodoxe românești a secolului XX	441
10.2. Cu privire la relația etică-îndumnezeire	442
10.3. Fundamentele „clasice” ale concepției despre îndumnezeire a părintelui Dumitru Stăniloae	448
10.4. Particularități ale concepției părintelui Dumitru Stăniloae	448
10.5. Constante teologice	449
10.6. O „etică nescrisă”	451
Prescurtări și bibliografie	455

Introducere

0.1. Punctul de plecare, obiectivul și structura lucrării de față

Lucrarea de față urmărește să facă pentru prima dată accesibilă publicului interesat într-o analiză specială opera *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* a părintelui Dumitru Stăniloae (1903–1993)¹. Situată în prelungirea traducerii germane a *Dogmaticii* părintelui Dumitru Stăniloae publicate între 1984 și 1995², cercetarea noastră face nu numai o nouă evaluare a creației părintelui Dumitru Stăniloae, unul din teologii ortodocși cei mai productivi și influenți ai secolului XX, ci și o evidențiere a celei mai clar conturate contribuții

¹ D. Stăniloae, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica*, București, 1992. Ca bază pentru lucrarea noastră utilizăm reeditarea din 1992 cu acest titlu de către Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române a ediției originale din 1981 apărute cu titlul *Spiritualitatea ortodoxă* ca volumul III al manualului în trei volume pentru Institutele teologice cu titlul *Teologia morală ortodoxă*, Ed. IBMBOR, 1979/1980/1981 (autori mitrop. Nicolae Mladin, prof. Ioan Zăgrean ș.a.). Titlul *Ascetica și mistica* a fost interzis de cenzură. Pentru justificarea alegerii acestei ediții și alte detalii, cf. mai jos Capitolul 3.

² *Orthodoxe Dogmatik*, trad. germ. Hermann Pitters, vol. 1 (Ökumenische Theologie 12), Zürich, Einsiedeln, Köln și Gütersloh, 1984; vol. 2 (Ökumenische Theologie 15), Zürich și Gütersloh, 1990; vol. 3 (Ökumenische Theologie 16), Solothurn, Gütersloh și Düsseldorf, 1995.

românești la concepția despre asceză, mistică și îndumnezeire din teologia ortodoxă a acestui secol, după ce lucrări importante pe această temă din spațiul ortodox rus sau grec sunt deja disponibile în traduceri franceze, engleze și germane.³ Pe lângă aceasta, lucrarea *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* constituie o veritabilă enciclopedie a teologiei părintelui Dumitru Stăniloae în care se oglindesc teme centrale ale marelui teolog român. Pe lângă tema centrală a ascezei și misticii cu îndumnezeirea ca definiție a umanului, între acestea se numără printre altele epistemologia, triadologia, filozofia persoanei și teologia iubirii și comuniunii care deține o funcție-cheie în teologia părintelui Dumitru Stăniloae.⁴

Secțiunea istorică a cercetării noastre începe cu locul operei părintelui Dumitru Stăniloae în istoria teologiei românești în secolul XX (cap. 1). Publicată în 1981, cartea sa analizată aici e, cronologic vorbind, prima apărută în România pe această temă în secolul XX. Înainte de preluarea puterii de comuniști exista la Facultatea de Teologie din București o catedră specială de ascetică și mistică pe care, înaintea arestării sale pe motive politice, a deținut-o și părintele Dumitru Stăniloae. În perioada comunistă de materialism

³ De ex., Vl. Lossky, *Die mystische Theologie der morgenländischen Kirche*, Graz, Viena și Köln, 1961; G.I. Mantzaridis, *The Deification of Man. St. Gregory Palamas and the Orthodox Tradition* (Contemporary Greek Theologians 2), New York, 1984; Th. Nikolaou, *Askese, Mönchtum und Mystik in der Orthodoxen Kirche* (VIOTh 3), St. Ottilien, 1996; K. Savvidis, *Die Lehre von der Vergöttlichung des Menschen bei Maximos dem Bekenner und ihre Rezeption durch Gregor Palamas* (VIOTh 5), St. Ottilien, 1997; Kallistos (Ware), *Der Aufstieg zu Gott. Glaube und geistliches Leben nach ostkirchlicher Überlieferung*, Berna, 1998; *Id., Mensch werden — an Gott teilhaben. Wie versteht die orthodoxe Tradition die Erlösung?*, Berna, 1997.

⁴ Cf. titlul volumului omagial al Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din Sibiu cu ocazia împlinirii a 90 de ani de la nașterea părintelui Dumitru Stăniloae, ed. Ioan I. Ică jr și M. Păcurariu: *Persoană și comuniune*, Sibiu, 1993.

ateist însă, „mistica” nu a mai putut fi predată în instituțiile de formare teologică din România. Catedra a fost astfel desființată. Același lucru s-a petrecut și la Facultatea de Teologie din Sibiu. Sunt schițate pentru început personalitățile și concepțiile despre mistică ale celor trei deținători ai catedrei de ascetică și mistică înainte de și contemporani cu părintele Dumitru Stăniloae, întrucât ele sunt importante pentru istoria acestei discipline în România, pentru geneza operei *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* și pentru propria evoluție a părintelui Dumitru Stăniloae. Această secțiune a cercetării noastre vrea să arate cum anume se înserează opera părintelui Dumitru Stăniloae în istoria disciplinei teologia mistică din România în secolul XX. Aici se înserează și epocala operă de traducere de către părintele Dumitru Stăniloae a *Filocaliei* românești (12 vol., 1946–1991), prin care a avut o contribuție deloc neglijabilă la renașterea tradiției isihaste în România. Acest lucru va trebui trecut în revistă, chiar dacă epoca comunismului a înăbușit o vreme această mișcare neoisihastă.

În timpul comunismului *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* analizată aici s-a confruntat cu probleme editoriale. Ediția originală din 1981 a suferit în cele din urmă intervenții ale cenzurii, cum se poate dovedi plecând de la noile ediții de după 1989. Astfel, odată cu prezentarea istoriei disciplinei „ascetica și mistica” în cadrul instituțiilor de formare teologică din România și cu prezentarea celorlalte cursuri publicate postum, vor fi prezentate și prelegerile⁵ care au stat la baza ediției publicate, un episod și ele din istoria contemporană a Bisericii din România.

⁵ N. Crainic, *Sfințenia — împlinirea umanului* (Curs de teologie mistică. 1935–1936), ed. T. Paraschiv, Iași, 1993; Mitropolit Nicolae (Mladin), *Prelegeri de mistica ortodoxă*, ed. N. Streza, Târgu Mureș, 1996; I.Gh. Savin, *Mistica și ascetica ortodoxă*, ed. și cuvânt-înainte de mitropolit Antonie Plămădeală, Sibiu, 1996.

Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica e apoi încadrată în biografia părintelui Dumitru Stăniloae (cap. 2). O *schită biografică* vrea să ajute la situarea concepției sale despre ascetică și mistică în ansamblul operei și la precizarea interacțiunilor cu biografia și istoria Bisericii epocii. Secțiunea consacrată *genezei operei* va elucida fazele și edițiile operei și va marca intervențiile cenzurii (cap. 3).

Secțiunea sistematică va analiza mai întâi în legătură cu învățătura despre îndumnezeirea omului ce fel de concepție de ascetică și mistică stă la baza viziunii părintelui Dumitru Stăniloae. Pentru început va fi trecut în revistă ca problematizare etică (socială) mai cu seamă relația mistică-etică din acest concept de mistică (cap. 4-5). Întrucât învățătura despre îndumnezeire apare ca model al unei mântuiri individuale, iar teologia ortodoxă n-a dezvoltat în mod explicit o „etică socială” în sens occidental, ci aceste probleme apar de obicei într-o teologie morală expusă ca o etică individuală, această punere a problemei apare necesară și semnificativă, mai ales întrucât în teologia ortodoxă poate fi constatată o tendință de a delimita strict realitatea ontologică a îndumnezeirii de o atitudine etică.⁶ Implică învățătura ortodoxă despre îndumnezeirea omului la părintele Dumitru Stăniloae o etică proprie? Altfel spus: modelul îndumnezeirii pe care-l prezintă părintele Dumitru Stăniloae poate fi citit și etic? Aceasta reprezintă chestiunea principală și interesul central al evaluării pe care o facem lucrării *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica*. Un capitol al acestei secțiuni se va ocupa, pe lângă aceasta, și cu receptarea de către părintele Dumitru Stăniloae a tradițiilor teologice, filozofice și psihologice moderne (cap. 6).

În *secțiunea etică* un capitol va rezuma mai întâi în mod concentrat implicațiile etice ale concepției despre îndumnezeire a părintelui Dumitru Stăniloae, fapt prin care intră

⁶ Cf., de ex., K. Savvidis, *op. cit.*, pp. 20, 177 ș.a.

în vizorul atenției și antropologia sa teologică (cap. 7). Plecând de la rezultatele secțiunilor anterioare ale lucrării, vor fi interpretate din perspectiva problematicii etice alte trei lucrări ale părintelui Dumitru Stăniloae: *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă* (1986), *Ortodoxie și românism* (1939) și *Reflexii despre spiritualitatea poporului român* (1992). După problema centrală a relației dintre sfințirea individuală și etos în evenimentul mistic, atenția se îndreaptă acum asupra sfințirii în comunitatea cultică a poporului lui Dumnezeu, analizându-se în ce măsură iubirea trăită în comunitatea cultică poate fi concepută ca etos colectiv creștin exemplar (cap. 8). În fine, e examinată tentativa părintelui Dumitru Stăniloae de a întemeia un „etos național” ortodox plecând de la exemplul poporului român (cap. 9). Capitolul final va evalua semnificația lucrării *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* și va rezuma rezultatele cercetării noastre (cap. 10).

Din această structură rezultă și cele două obiective ale lucrării de față: pe de o parte, o interpretare a *Spiritualității ortodoxe. Ascetica și mistica* a părintelui Dumitru Stăniloae ca una din operele sale principale, iar, pe de altă parte, profilul concepției etice generale a părintelui Dumitru Stăniloae. Rezultatele de istorie a teologiei privitoare la teologia mistică în teologia ortodoxă românească a secolului XX reprezintă o altă dimensiune. Analizele de detaliu și viziunea de ansamblu vor să fie o contribuție la evaluarea critică a teologiei părintelui Dumitru Stăniloae.

Opera analizată *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica* înmănușează o multitudine de importante considerații, problematizări și tradiții teologice. Dat fiind obiectivul în principal etic al investigațiilor noastre, unele probleme nu vor putea fi tratate în extensiunea necesară. Întrucât analiza noastră nu se vrea o exegeză exhaustivă a acestei opere, ci se întreabă mai cu seamă cu privire la impulsurile și implicațiile etice ale concepției despre îndumnezeire, pentru ca plecând de aici să ofere o perspectivă etică de ansamblu

asupra părintelui Dumitru Stăniloae, o delimitare de conținut era inevitabilă. Faptul e valabil mai ales pentru capitolul 6, în care sunt trecute în revistă tradițiile teologice, filozofice și psihologice utilizate de părintele Dumitru Stăniloae. Chiar și numai metoda folosirii textelor patristice și a receptării teologiei sfinților Grigorie Palama și Maxim Mărturisitorul în *Spiritualitatea ortodoxă. Asctica și mistica* sau marea influență a filozofiei personaliste asupra teologiei părintelui Dumitru Stăniloae ar putea constitui temele unor investigații de sine stătătoare.

0.2. Observații preliminare asupra abordării teologiei ortodoxe

La o cercetare cum este cea de față sunt necesare câteva considerații introductive cu privire la metoda proprie abordării teologiei ortodoxe dintr-o viziune protestantă, chiar dacă din motive de spațiu acestea rămân cu necesitate fragmentare. Relația între teologia „protestantă” și „ortodoxă” e marcată de o percepție fundamentală diferită a necesităților și premiselor teologice. O analiză serioasă trebuie să ia în considerare acest lucru.

Pentru teologii ortodocși, de exemplu, distincția strictă între credință și fapte și refuzul faptelor ca mijloace de îndreptare (principiul reformat „sola fide” în opoziție cu mentalitatea catolică a meritelor) de către teologia reformată nu este acceptabilă. Teologii ortodocși văd în aceasta o separație între mântuire și sfințire pe care o resping întrucât în teologia ortodoxă faptelor nu le revine un caracter meritoriu. De altfel Ortodoxia n-a cunoscut procesul unei „reforme” în care chestiunea înțelegerii corecte a îndreptării, a mântuirii așadar, a devenit punctul disputat central care a declanșat și întemeiat rupturile Bisericii din secolul XVI. Înțelegerea ortodoxă a relației reciproce între îndreptare, sfințire, îndumnezeire și mântuire e mai strânsă și mai dina-

mică decât în reprezentările cu amprentă mai degrabă juridică ale Occidentului. Credință, sfințire și fapte ca roade ale credinței intră într-o simbioză.⁷ Ortodoxia se orientează aici după texte cum sunt *Epistola lui Iacob* și are în aparență o antropologie mai optimistă decât teologia protestantă.⁸

Teologilor protestanți, îndatorați metodic principiului Scripturii și predicii vestitoare ca nucleu central al vieții de credință evanghelice, le vine, la rândul lor, greu să perceapă bogatele tradiții liturgice și patristice ale Bisericii Ortodoxe în semnificația lor centrală pentru teologia și viața lor de credință. Teologia și evlavia își găsesc fundamentele normative în cult care nu vrea să fie eficient la modul didactic, ci să fie înțeles la modul integral și care ca atare cuprinde o multitudine de dimensiuni.⁹ Acest lucru a condus mai ales în perioada teologiei liberale la răstălmăciri și la o percepție extrem de fragmentară a vieții de credință ortodoxe în teologia protestantă. Ortodoxia a fost în parte discreditată ca un univers cultic sclipitor și primitiv care abia dacă ar mai avea ceva în comun cu creștinismul autentic și cu propovăduirea Împărăției lui Dumnezeu.¹⁰ Dogmele Bisericii vechi și

⁷ A se vedea manualul pentru seminariile teologice al lui I. Todoran și I. Zăgrean, *Teologia dogmatică*, București, 1991, ed. 2: Cluj, 1997, pp. 252-260. Problematică aici însă este tendința întâlnită și la alți teologi ortodocși de a respinge teologia protestantă cu terminologie catolică și invers.

⁸ Cf. Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, trad. Irineu Ioan Popa, București, 1996, p. 110: „Acest optimism se opune fatalismului gnostic, reprezentării crude a unei predestinații și viziunii întunecate a unei «massa damnata».” Pentru întreaga problematică, a se vedea mai jos Capitolul 7.

⁹ Cf. F. von Lilienfeld, „Einführung in den Gottesdienst der orthodoxen Kirche mit besonderer Berücksichtigung des eucharistischen Gottesdienstes (Göttliche Liturgie)”, *Die Göttliche Liturgie des hl. Johannes Chrysostomos mit den besonderen Gebeten der Basilius-Liturgie im Anhang* (Oikonomia, Bd. 2 – Heft C), Erlangen, 1979, pp. 30-41.

¹⁰ Exemple negative proeminente ale ignoranței față de Biserica Răsăriteană și tradițiile ei de credință oferă Fr. Heiler, *Die Ostkirchen. Neubearbeitung von „Urkirche und Ostkirche”*, München și Basel, 1971, pp. 1-4. Ce-i drept, teologi catolici au participat și ei la discreditarea sistematică a

gândirea teologică a Ortodoxiei au fost defăimate de Adolf von Harnack drept o „elenizare a creștinismului”¹¹.

Nici rolul important al Ortodoxiei pentru mișcarea ecumenică din secolul XX n-a fost și nu este evaluat suficient, ceea ce, pe de altă parte, ar putea ține de faptul că Bisericile Ortodoxe membre ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor au o atitudine mai degrabă negativă față de unele fenomene actuale din Bisericile protestante partenere în Consiliul Ecumenic al Bisericilor. Scepticismul față de colaborarea ecumenică crește în Bisericile Ortodoxe și pentru că după cotitura din 1989 ele se văd confruntate în țările tradițional ortodoxe cu „campanii” misionare extrem de problematice și care perturbă sensibil ecumenismul, dar foarte bine susținute financiar, din partea unor grupări neoprotestante din Europa occidentală și Statele Unite ale Americii, de care Bisericile partenere din Consiliul Ecumenic al Bisericilor de-abia de se distanțează.¹² Astfel neînțelegerile teologice și practice se completează unele pe altele.

Între teologia protestantă și cea ortodoxă există până astăzi diferențe teologice, metodice și terminologice, chiar

Bisericii Ortodoxe și evlaviei sale. Nimerită e remarca lui Reinhard Thöle: „Secole de-a rândul nu s-a întreprins în Occident nicio încercare de a transmite Occidentului o imagine dreaptă despre viața și istoria Bisericii Răsăritene” („Orthodoxe Kirchen im ökumenischen Dialog”, în: *Id.* [ed.], *Zugänge zur Orthodoxie*, Göttingen, ed. 3, 1998, p. 252).

¹¹ Thöle descrie influența persistentă încă a judecății lui von Harnack cu următoarele cuvinte: „Astfel evaluarea penibilă a Ortodoxiei de reprezentantul liberalismului teologic Adolf von Harnack (1851–1930) a lăsat încă multă vreme urme negative în generații întregi de teologic evanghelic” („Orthodoxe Kirchen”, p. 253).

¹² O prezentare diferențiată a acestei probleme oferă R. Thöle, „Orthodoxe Kirchen”, pp. 251–261. El avertizează pe bună dreptate: „În țările Europei orientale crește o neîncredere față de activitatea Bisericilor Occidentului care desfășoară o activitate misionară în țările Europei Orientale ca și cum ar fi vorba de state cu totul secularizate și păgâne. Ortodoxia trimite însă la faptul că încreștinarea acestor țări a fost făcută deja de Ortodoxie și că există o unitate organică între popor și confesiune” (p. 254).

și fără să fi existat controverse nemijlocite ca între Bisericile reformate și Biserica Romano-Catolică. Fenomene epocale pentru Occident, cum sunt Renașterea și Iluminismul, care au fost înțelese ca un progres și cel mai adeseori drept normă chiar și pentru teologie, pur și simplu n-au avut loc în Ortodoxie în forma în care le-a trăit Occidentul teologic și filozofic. De aceea analiza teologică și confruntarea cu teologia ortodoxă din perspectivă evanghelică nu trebuie să cadă în ispita de a valoriza ca normativ punctul de vedere propriu și de a interpreta și judeca Ortodoxia în primul rând din unghiul actual al prezentului propriu, marcat și el de pece-tea istoriei. Pe baza premiselor și temelor teologice centrale și a înțelegerii diferite a tradiției de ambele părți o astfel de procedură apare pentru a putea promova înțelegerea și perceperea teologiei ortodoxe. Ea ar putea contribui mai degrabă la adâncirea diferențelor pretinse sau reale. Nu putem fi de aceea decât de acord cu Reinhard Thöle atunci când precizează: „În întâlnirea dintre teologia ortodoxă și cea occidentală se confruntă două puncte de plecare diferite în multe premise fundamentale, și care trebuie încă să se înțeleagă și pătrundă reciproc în consecințele lor.”¹³ Această „întrepătrundere” nu poate avea loc desigur numai pe un singur sens: dinspre Vest spre Est. E necesară și o mai puternică deschidere a Occidentului pentru tradițiile și experiențele Bisericilor răsăritene și ale creștinilor ortodocși în dialogul teologic între Biserici și în cel academic (precum și în conviețuirea evanghelică), dacă e ca acest dialog să servească unității, și nu autoconfirmării.

Trebuie luată în considerare mai cu seamă înțelegerea de sine diferită a teologiei în contextul academic și eclezial respectiv. În fața unei teologii protestante ce se definește în primul rând științific și-și măsoară fundamentele, metodele și rezultatele numai după criteriile științifice, stă în dialogul

¹³ R. Thöle, „Orthodoxe Kirchen”, p. 255.